

УДК 316.454.5

Г. В. Барабашук

Received May 13, 2014;

Revised May 16, 2014;

Accepted May 20, 2014.

СОЦІАЛЬНА ІДЕНТИЧНІСТЬ ОСОБИСТОСТІ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ РОЗВИТКУ ПРОБЛЕМИ

У статті представлено теоретичні аспекти вивчення феномену соціальної ідентичності як динамічного утворення, що формується в процесі соціальної взаємодії, соціального порівняння та міжгрупової конкуренції. У свідомості особистості соціальна ідентичність представлена різними ідентифікаційними характеристиками, які й визначають належність суб'єкта взаємодії до тих чи тих соціальних груп (спільнот), таких як етнічна, національна, гендерна, територіальна, вікова, сімейна, професійна. Визначено, що формування соціальної ідентичності особистості залежить і від соціокультурних змін, які відбуваються в суспільстві, і від індивідуальних особливостей суб'єкта, а саме його здатності здійснювати результативний соціальний вибір та конструктивно співвіднести нові знання з минулим досвідом. Загалом дослідження соціальної ідентичності в зарубіжній психології розпочалося в 70-х рр. минулого століття і було спрямовано на вивчення взаємодії осіб у малих групах (Г. Теджфела, Дж. Тернер), на взаємовідносини між соціальними системами та індивідом (Е. Гідденс), на особливості когнітивного індивідуально-вікового розвитку особистості (С. Аміот, Р. Саблоннері, Д. Террі, Дж. Сміт). Тоді як зацікавленість цією проблематикою вітчизняних учених розпочалася на початку 90-х рр., а основною таких досліджень постала роль колишньої радянської людини, у системі стосунків новоствореної держави (Г. Андрєєва, Н. Лебедева). Сучасні дослідження соціальної ідентичності спрямовані на вивчення того, як сам індивід усвідомлює та переживає свою належність до різних соціальних груп (Н. Іванова, К. Коростеліна, В. Ядов та ін.). Схарактеризовано різні види ідентичності: залежно від прояву аспектів Я (соціальна, особистісна, персональна, можлива), типу соціальних груп (етнічна, національна, регіональна), виконання соціальних ролей (статеві, етнічна, політична, професійна, організаційна), а також визначено структурні компоненти соціальної ідентичності (когнітивний, афективний, ціннісний), способи досягнення позитивної соціальної ідентичності (соціальна мобільність, креативність, конкурентність) та етапи розвитку (прекатегоризація, категоризація, ізолюваність, інтеграція). Загалом соціальна ідентичність – соціально зумовлений компонент у структурі особистості, який здатний змінюватися, щоб суб'єкт взаємодії зміг не лише зорієнтуватися та визначитися в соціальному просторі, а й успішно соціалізуватися та саморозвиватися.

Ключові слова: соціальна ідентичність, соціальна група, соціалізація, міжгрупова взаємодія, самокатегоризація, особистість.

Barabashcnuk H. V. Social Identity of a Personality: Theoretical Analysis of the Issue. The paper presents theoretical aspects of the study of the social identity phenomenon as a dynamic entity, formed in the process of social interaction, social comparison and intergroup competition. In the mind an individual social identity is represented by different identifying characteristics which determine the belonging of an individual to a particular social group (community), such as ethnic, national, territorial, age, marital status, professional. It was found that the formation of social identity of an individual depends on both sociocultural changes in society and personal characteristics of an individual, namely their ability to implement effective social choice and constructively relate new knowledge with the past experience. Overall, the study of social identity in foreign psychology began in the 70s of the past century and was aimed at studying the interaction of individuals in small groups (H. Tajfel, J. C. Turner), the relationship between social structures and an individual (E. Giddens), and age-specific peculiarities of individual cognitive development (C. Amiot, R. de la Sablonnière, D. Terry, J. Smith). The interest in the subject matter of national scientists began in the early 90s, and the role of a former Soviet Union citizen in the relationship system of a newly created state (H. Andreyeva, N. Lebedyeva). Contemporary studies of social identity aim at studying the phenomenon of individual experience of the belonging to different social groups (N. Ivanova, K. Korostelina, V. Yadov). In this paper different types of identity were described: depending on the aspect of manifestation (social, personal, individual, possible), the type of social group (ethnic, national, regional), social role (gender, ethnic, political, professional, organizational). The structural components of social identity (cognitive, affective, evaluative), the ways of achieving positive social identity (social mobility, creativity, competitiveness) and the stages of development (pre-categorization, categorization, isolation, integration) were determined. To sum up, social identity is a socially constructed component of personality structure that is able to change so that an individual can occupy a position in social space and socialize successfully.

Keywords: social identity, social group, socialization, intergroup interaction, self-categorization, personality.

Барабашук А. В. Социальная идентичность: теоретический анализ развития проблемы. В статье представлены теоретические аспекты изучения феномена социальной идентичности как динамического образования, которое формируется в процессе социального взаимодействия, социального сравнения и межгрупповой конкуренции. В сознании личности социальная идентичность представлена различными идентификационными характеристиками, которые и определяют принадлежность субъекта взаимодействия к тем или иным социальным группам (сообществ), к таким как этническая, национальная, гендерная, территориальная, возрастная, семейная, профессиональная. Определено, что формирование социальной идентичности личности зависит как от социокультурных изменений, которые происходят в обществе, так и от индивидуальных особенностей субъекта, а именно его способности осуществлять результативный социальный выбор и конструктивно соотнести новые знания с прошлым опытом. В целом исследование социальной идентичности в зарубежной психо-

логии началось в 70-х гг. прошлого века и было направлено на изучение взаимодействия лиц в малых группах (Г. Теджфела, Дж. Тернер), на взаимоотношения между социальными системами и индивидом (Е. Гидденс), на особенности когнитивного индивидуально-возрастного развития личности (С. Амиот, Р. Саблоннери, Д. Терри, Дж. Смит). Тогда как заинтересованность данной проблематикой отечественными учеными началась в начале 90-х гг., а основной таких исследований стала роль бывшего советского человека, в системе отношений новообразованного государства (Г. Андреева, Н. Лебедева). Современные исследования социальной идентичности направлены на изучение того, как сам индивид осознает и переживает свою принадлежность к различным социальным группам (Н. Иванова, К. Коростелина, В. Ядов и др.). Охарактеризованы различные виды идентичности: в зависимости от проявления аспектов Я (социальная, личностная, персональная, возможная), типа социальных групп (этническая, национальная, региональная), выполнение социальных ролей (половая, этническая, политическая, профессиональная, организационная), а также определены структурные компоненты социальной идентичности (когнитивный, аффективный, ценностный), способы достижения позитивной социальной идентичности (социальная мобильность, креативность, конкурентность) и этапы развития (прекатегоризация, категоризация, изолированность, интеграция). В целом социальная идентичность является социально обусловленным компонентом в структуре личности, который способен меняться, чтобы субъект взаимодействия смог не только сориентироваться и определиться в социальном пространстве, но и успешно социализироваться и развиваться.

Ключевые слова: социальная идентичность, социальная группа, социализация, межгрупповое взаимодействие, самокатегоризация, личность.

Постановка наукової проблеми та її значення. Сьогодні, коли українське суспільство перебуває в умовах кардинальних змін, які простежуються на різних щаблях її функціонування, коли відбувається перебудова цінностей, соціальних норм та еталонів, коли потрібно постійно здійснювати вибір, щоб ефективно зорієнтуватися та самовизначитися, проблема соціальної ідентичності набуває важливого значення.

Для особистості як активного учасника інтеракції та суспільної діяльності важливо окреслити своє місце в соціальному просторі, який вона розділяє з іншими людьми. У сучасних спільнотах людина має змогу стати членом великої кількості груп, створюваних за ознакою належності до професії, віку, гендеру, способу життя, території проживання, політичних переконань, релігійних і т. д. [1; 3; 6]. Така чисельність соціальних груп зумовлює і потенційну допустимість існування множинних соціальних ідентифікацій, які, пересікаючись одна з одною, можуть спричинити конфлікт, а наслідок кризи ідентичності.

Соціальна ідентичність динамічна, вона перебуває в стані постійного перерозподілу своїх складників (ідентифікацій), характеризується множинністю групових афіліацій і культурно-стильових практик, а тому не всі ідентифікації однаково значущі в певний момент. Пріоритетним для індивіда при цьому є те, що залежно від ситуативних і часових змінних він спроможний змінювати ідентифікаційні пріоритети та категоризаційні характеристики, за допомогою яких здійснюється взаємодіє із суспільством.

Аналіз останніх досліджень цієї проблеми. Наукова соціально-психологічна література пропонує різні визначення й тлумачення соціальної ідентичності особистості, однак і досі це питання – предмет диспуту наукових поглядів [2–4; 8; 27], оскільки чітко не визначено, що є основою феномену соціальної ідентичності: відчуття належності до соціальної спільноти чи особистісне категоризування себе як представника соціальної групи. Як зазначає А. Мікляєва, «...це питання вже містить протиставленість. Це пов'язано з тим, що в традиціях сучасної психології особистісна ідентичність трактується як набір характеристик, які відрізняють конкретну людину від інших людей, а як соціальна ідентичність є результатом усвідомлення індивідом своєї належності до інших людей» [13, с. 130]. Натомість В. Павленко вважає, що соціальна ідентичність тісно пов'язана з інгруповою схожістю та міжгруповою диференціацією, особистісна ідентичність - з індивідуальною відмінністю від усіх людей, у тому числі й від членів своєї групи. Проте досить складно уявити, як особистість може одночасно відчувати належність до певної групи та відмінність від неї [5, с. 140]. Водночас вітчизняна дослідниця К. Коростеліна [12] говорить про те, що соціальна ідентичність – це сукупність уявлень індивіда про його місце (соціальне положення) в суспільстві та власний соціальний світ. У роботі Н. Пилат соціальна ідентичність представлена як конфліктогенний чинник людської поведінки, який виникає в процесі соціального порівняння, унаслідок якого індивід зазнає ворожості у взаємодії МИ–ВОНИ [15].

Така неоднозначність досліджуваної проблематики зумовила мету дослідження: теоретико-методологічний аналіз соціальної ідентичності особистості в зарубіжних і вітчизняних дослідженнях.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Відомо, що основні підходи до розуміння соціальної ідентичності сформувалися в контексті вивчення групової

і міжгрупової поведінки, однак дослідження соціальної ідентичності присутнє також і в інших науково-психологічних напрямках. У ракурсі розуміння походження соціальної ідентичності Е. Еріксон трактує її на груповому рівні як внутрішній конструкт солідарності особистості із соціальними нормами, цінностями, ідеалами, який здатний категоризувати характеристики на свої та чужі [21]. Про соціальне в структурі ідентичності говорив також Г. Брейкуел. За словами автора, ідентичність має соціальне походження, оскільки саме соціальні категорії дають змогу людині пізнати себе [14; 19]. Суперечності між соціальною та особистісною ідентичностями намагався визначити Ю. Хабермас. Так, автор розглядає структуру ідентичності у вигляді перетинальних осей координат, де вертикальна вісь – особистісна ідентичність, горизонтальна – соціальна. У точці перетину векторів утворюється баланс між особистісним і соціальним, отождособистість стоїть перед важливим питанням: «бути, як усі чи залишитися індивідуальною?» [18] Протилежної концепції дотримуються швейцарські дослідники Ж.-К. Дешам і Т. Дево, які вказують на те, що соціальна та особистісна ідентичності не повинні розглядатися як полюси одного континууму, оскільки перебувають у зворотному зв'язку відносно один одного. Автори зазначають, що за певних культурних чи суспільних умов соціальна та особистісна ідентичності можуть стояти навіть в опозиції [8; 19].

Серед перспективних досліджень із проблематики ідентичності, де соціальна та особистісна ідентичність також розглядаються як взаємовиключені поняття, є роботи М. Ярумовіц [26]. За визначенням автора, особистісну ідентичність трактують як сукупність знань про себе, які формуються в результаті порівняння своїх характеристик (специфічних для Я) та характеристик інгрупи, а соціальна ідентичність реалізується через порівняння між специфічними характеристиками інгрупи (соціальної ідентичності) й аутгрупи (особистісної ідентичності).

Особистісна й соціальна ідентичності – окремі полюси в єдиній структурі Я-концепції особистості, проте особистісна ідентичність є продуктом соціальної [2]. Ідеться про те, що кожна соціальна категорія містить ознаки та характеристики, які інтерпретуються як особистісні, однак вони рідко індивідуалізовані, оскільки індивід категоризувавши (описавши) себе як розумного й веселого, ідентифікує себе з групою розумних та веселих, відсторонюючись від тих груп, які не володіють цими характеристиками.

Що ж до когнітивного опису феномену ідентичності, то максимально виражену спрямованість теорія соціальної ідентичності отримала завдяки дослідженням Дж. Тернера і Г. Теджфела, проведених у 70-х рр. минулого століття, на основі якої побудовано більшість сучасних досліджень із цієї проблематики. Тому доцільно представити та розкрити її зміст.

У теорії Дж. Тернера одним із основних понять є поняття соціальної категоризації [28]. Процес соціальної категоризації або процес розподілення соціальних подій чи об'єктів на групи, потрібен людині для систематизації свого соціального досвіду та орієнтації в соціальному оточенні. Це поняття ввів Г. Теджфел у контексті проблеми міжгрупового та міжособистісного в структурі особистості.

Міжгрупову та міжособистісну форми взаємодії автор трактує як своєрідний континуум, на одному полюсі якого можна розмістити варіанти соціальної поведінки особистості, зумовлені її груповим членством, на іншому – форми соціальної взаємодії, які визначають індивідуальні характеристики учасників. Важливо відзначити, що йдеться не про поділ між індивідом і групою, а скоріше, про акценти, які ставить особистість щодо неї. Отож, індивід сприймає себе через категорію «сам по собі», чи «індивід – частина групи», однак тоді в першому випадку людина діє як незалежна істота, в іншому – дотримується групових норм та обов'язків, оскільки стає її учасником. Отже, Г. Теджфел визначає соціальну ідентичність як сукупність усіх соціальних ідентифікацій, які використовує індивід при особистісному самовизначенні та інтерналізації в когнітивний компонент Я-концепції.

Продовжуючи ідеї Г. Теджфела, Дж. Тернер уводить гіпотезу стереотипізації і починає побудову «когнітивної» теорії самокатегоризації [29]. Попри те, що автори – основоположники «теорії соціальної ідентичності» на понятійному рівні сам феномен тлумачать по-різному. Згідно з Дж. Тернером, соціальну ідентичність слід розглядати як соціальну самокатегоризацію, що спричинює групові явища, тобто відбувається когнітивне групування індивіда з певним класом об'єктів на противагу іншому класу об'єктів, тому й соціальна ідентичність є суб'єктивно-колективною ідентичністю. Сам процес становлення соціальної ідентичності здійснюється з урахуванням послідовних когнітивних процесів: по-перше, індивід самовизначається як член певної соціальної категорії; по-друге, індивід не лише включає у свій

Я-образ загальні характеристики власних груп, а й засвоює їх норми та стереотипи; по-третє, процес становлення соціальної ідентичності завершується тим, що людина приписує засвоєні норми та стереотипи своїх соціальних груп, отожд вони стають для неї внутрішнім регулятором соціальної поведінки.

У своїй теорії Дж. Тернер відзначив, що у структурі Я-концепції існує взаємозв'язок між особистісною та соціальною підсистемами. Актуалізація особистісного рівня ідентичності пригнічує соціальний полюс самокатегоризації, знижує кількість рольових, стереотипних самопроявів, а актуалізація групової ідентичності гальмує установки та поведінку індивіда, які активуються особистісним рівнем самокатегоризації. Основним процесом розвитку соціальної ідентичності автор визначає соціальне порівняння (міжособистісне чи міжгрупове), в основі якого є конфлікт.

Ідеї Дж. Тернера знайшли підтримку в роботах вітчизняного науковця В. Агеєва, який наголошував на тому, що Я-концепція особистості представлена як когнітивна система, оскільки виконує роль регулятора поведінки в різних умовах. Вона містить у собі дві великі й рівнозначні підсистеми: перша підсистема (особистісна ідентичність) включає самовизначення фізичних, інтелектуальних та моральних характеристик особистості, друга (соціальна ідентичність) складається з окремих ідентифікацій та визначає належність особистості до тієї чи тієї соціальної групи. При цьому якщо індивід буде належати до низькостатусної групи, у його поведінці запускатиметься цілий спектр поведінкових дій, спрямованих на збереження та досягнення позитивної соціальної ідентичності, а саме: індивідуальна мобільність, соціальна креативність і конкуренція [1].

Натомість У. Дойлз [25], вивчаючи феномен соціальної ідентичності, визначає її як самостійний феномен, однак співвідносить її за структурою з Я-концепцією, при цьому виокремлює основні компоненти: етнічна ідентичність, академічні здібності, спорт, популярність, образ тіла. Як зазначає автор, досить важливим моментом у встановленні соціальної ідентичності є ті норми, цінності та установки, які пропонує та підтримує суспільство.

На думку Дж. Келлі, соціальна ідентичність конструюється особистістю в процесі її життєдіяльності, соціальної взаємодії та соціального порівняння. Основою соціальної ідентичності є когнітивно-мотиваційний складник, який визначає сприйняття цінностей групи та

допустимих меж поведінки її учасників [7; 19]. Когнітивно-орієнтована версія ідентичності, що представили сучасні німецькі дослідники Б. Шеффер та Б. Шредер, розглядає її як характерну сукупність уявлень чи знань індивіда про самого себе, пов'язаних із соціальними цінностями, з одного боку, та потребою у визнанні – з іншого. На думку дослідників, саме цінності регулюють поведінку людини; є центральним критерієм при описі міжособистісних та соціальних відмінностей; відображають ідеально-символічні й матеріально-економічні стандарти ідентичності та формують самовизначення індивіда як окремої особистості або частини суспільства [20].

Цікавими є напрацювання щодо часових аспектів соціальної ідентичності, які представлені в дослідженнях М. Сіннірелла [30]. Автор уводить поняття «можлива соціальна ідентичність», яка визначає сукупність індивідуальних і групових уявлень (визначень) минулих та майбутніх групових членств та існуючих в індивіда образів щодо «можливого» минулого та майбутнього своєї групи.

Стадії генезису соціальної ідентичності, представлені в дослідженнях С. Аміот, Р. Саблоннери, Д. Террі, Дж. Сміт [24], ґрунтуються на основі когнітивно-вікового розвитку суб'єкта за теорією Ж. Піаже.

Перша стадія розвитку ідентичності – прекаатегоризація – існує доти, поки особистість не опиниться перед життєвими труднощами, коли їй потрібно здійснити вибір або ж переглянути попередню ідентичність у результаті взаємодії з новою соціальною групою. Друга стадія – категоризація – супроводжується труднощами членів групи, які опинилися в нових групових межах, при цьому індивід приймає ті компоненти «Я», які були чітко сформовані на першій стадії та притаманні інгрупі. Третя стадія соціальної ідентичності – ізолюваність. На цій стадії види соціальної ідентичності існують відокремлено одна від одної, оскільки індивід усвідомлює себе членом тієї чи тієї соціальної групи, проте не ідентифікує себе з нею. Четверта стадія розвитку соціальної ідентичності – інтеграція. На ній особистість починає усвідомлювати, що ті види соціальної ідентичності, які отримані внаслідок взаємодії з іншими групами, важливі для її «Я». Отже, узгодженість та інтегративність між різними характеристиками «Я» можлива при використанні когнітивних та мотиваційних ресурсів особистості.

У контексті взаємовідносин соціальних систем та індивіда досліджував соціальну ідентичність Е. Гідденс. Зокрема, індивід представ-

лений як історично та просторово локалізований член суспільства, який у повсякденному житті демонструє компетентність щодо ситуацій і соціальних умов, із якими пов'язаний. Як зазначає дослідник, нинішні соціальні системи перебувають у просторово-часовому континуумі та інтерпретуються структурними полями, у яких індивіди (агенти) займають певну позицію відносно один до одного [2; 8].

На теренах пострадянських країн аналіз соціальної ідентичності активно почав здійснюватися на початку 90-х рр., одразу після того як із географічних карт зникла могутня держава та утворилися нові. Основною проблематикою таких досліджень постала роль колишньої радянської людини в системі стосунків новоствореної держави [1–4; 6]. За визначенням Г. Андреевої, соціальна ідентичність – це індивідуально-особистісна характеристика, яка надає людині визначеності та задає «межі» її місця у соціальному світі [2].

Серед вітчизняних науковців, які досліджують проблему соціальної ідентичності, варто відзначити Н. Іванову [6], яка у своїй роботі розкрила структуру соціальної ідентичності, її функції та особливості трансформації в різних соціальних умовах. Авторка, спираючись на роботи Г. Теджфела та на ідеї конструктивістського підходу Дж. Келлі, трактує соціальну ідентичність як індивідуальну категорію, однак пов'язану із соціальною роллю, позицією та статусом.

Соціальна ідентичність – це цілісне динамічне утворення, система ключових соціальних конструктів особистості (тлумачення соціального світу). Вона містить комплекс когнітивних і ціннісно-мотиваційних компонентів, які по-різному проявляються особистістю та залежать від домінуючих соціальних конструктів. У структурі соціальної ідентичності авторка виділяє такі конструктивні системи: базисна система – система конструктів, пов'язаних з ототожненням індивіда з конкретною групою, що є близькою за ознакою родинності, психофізіологічної природи; індивідуально-особистісна система – основними є конструкти, у яких присутні ознаки культури, взаємовідносин та спілкування; професійно-ділова система – базовими конструктами стали ознаки, які належать до професійної чи ділової субкультури, а також ознаки соціальних спільнот, які можуть обиратися та змінюватися за бажанням індивіда.

Соціальна ідентичність будучи «внутрішнім компасом» індивіда виконує низку життєво значущих функцій: адаптаційну (приспособлення до нових соціальних умов), орієнтуючу (пошук свого місця в

соціальному просторі); структурну (надання визначеності, упорядкованості Я); цільову (визначеність цілі, побудова моделі поведінки); екзистенційну (осмислення своєї сутності, прогнозування майбутнього) [7].

У ракурсі психолого-соціальних дисциплін І. Самошкіна [16] розглядає соціальну ідентичність як результат ідентифікацій особистості чи групи людей із соціальною спільнотою, як один із механізмів генералізації і видозміни поведінки та внутрішніх схем, критеріїв оцінки та категорій, які тісно пов'язані з об'єктивними соціальними зв'язками. О. Ходаківська трактує соціальну ідентичність як результат самовизначення та виділяє такі види: традиційно-сімейне самовизначення (ідентифікація в межах сім'ї); багаторівневе соціальне самовизначення (ідентифікація з різноманітними соціальними групами), соціальне самовизначення в межах вікової субкультури (ідентифікація з референтною групою) та мораторій на соціальне самовизначення (заперечення соціальної ідентифікації) [2; 13].

У соціологічних студіях проблема соціальної ідентичності одна з фундаментальних, оскільки індивід прагне бути включеним у соціум, але і водночас відокремитися від нього за рахунок власної індивідуальності. Соціальна ідентичність, за словами В. Ядова, це усвідомлене сприйняття та переживання своєї належності до різних соціальних об'єднань: сім'ї, класу, територіальної спільноти, етнонаціональної групи, народу, держави [22; 23]. Як зазначає автор, базисною функцією соціальної ідентичності є включення в систему соціальних взаємозв'язків, прагнення індивіда злитися зі спільнотами та групами, які забезпечують захист його життєвих інтересів, основних потреб у ситуації реальної та уявної небезпеки.

До питання про структуру соціальної ідентичності (етнічний аспект) зверталася вітчизняний науковець Т. Стефаненко [2; 8]. Так, автор виділила компоненти соціальної ідентичності: когнітивний – це сукупність знань про особливості групи, до якої належиш, й усвідомлення себе членом цієї групи на основі диференційних ознак; афективний компонент – це емоційні переживання, які пов'язані з належністю до групи, оцінка якостей групи; поведінковий компонент дає змогу індивідові проявити себе в групі та вибудувувати певні взаємовідносини із членами групи. Також Н. Лебедева, поняття соціальної ідентичності розглядає в ракурсі етнічної ідентичності. Авторка вказує на те, що розвиток соціальної ідентичності та подолання кризи

можливий за умов особистісних змін, а саме зрілості, активності та відповідальності [3].

Погляд Ю. Качанова щодо розуміння соціальної ідентичності ґрунтується на тому, як індивід сприймає, характеризує, оцінює і переживає сам себе в ролі своєрідного об'єкта – носія суспільних відносин. Соціальна ідентичність раціональна й рефлексивна за своєю природою. Особистість, яка заявляє про наявність соціальної ідентичності, уже перебуває в соціальному просторі, а її участь у соціальних стосунках визначено. Формування такої ідентичності здійснюється за умов кодифікації, тобто учасники соціальних стосунків приписують індивіду ті характеристики, які він визнає та презентує іншим [10]. О. Ічанська розглядає соціальну ідентичність як характеристику групи, відтак соціальна ідентичність – це усвідомлення групою своїх уявлень, норм, інтересів і проблем. Про досягнення групою соціальної ідентичності свідчить сформованість у її свідомості протиставлення «нас» і «їх» [9]. Проблему вивчення соціальної ідентичності, за словами Н. Коваліско [11], не можна розв'язувати без вивчення соціальної стратифікації суспільства, дослідження соціально-статусних груп, особливостей їх становища в сучасній ситуації. Оскільки суспільство зазнає значних трансформацій, тоді й критерії стратифікації суспільства мінливі, тому соціальна ідентичність виконує адаптаційні функції члена соціальної групи, зберігаючи його місце в системі соціальної ієрархії.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Здійснивши огляд зарубіжних і вітчизняних досліджень, можна узагальнити, що соціальна ідентичність – це складне, багатофункціональне суб'єктивне утворення, яке характеризується постійним розвитком і мінливістю, освоюється особистістю через соціальні ролі, загальноприйняті цінності та установки, етнічні та релігійні переконання, соціальні характеристики (стать, вік, статус). Вона дає змогу особистості досить легко адаптуватися до мінливого соціального середовища, сприяє постійному її розвитку та пошуку свого місця в системі соціальних взаємин; формуванню власних орієнтирів, які потрібні для життєдіяльності та особистісної реалізації, функціонування в соціальних групах.

Література

1. Агеев В. С. Психология межгрупповых отношений / В. С. Агеев. – М. : МГУ, 1984. – 144 с.

- Ageev V. S. Psikhologiya mezhruppovykh otnosheniy [Psychology of intergroup relations] / V. S. Ageev. – М. : MGU, 1984. – 144 p.
2. Андреева Г. М. Психология социального познания : учебник [пособие для студ. высш. учеб. заведений] / Г. М. Андреева. – [Изд. 2-е, перераб. доп.]. – М. : Аспект–Пресс, 2000. – 288 с.
Andreyeva G. M. Psikhologiya sotsialnogo poznaniya : uchebnik [posobiye dlya studentov vysshikh uchebnykh zavedeniy] [Psychology of social cognition : textbook for university students] / G. M. Andreyeva. – [Izd. 2-e, pererab. dop.]. – М. : Aspekt–Press, 2000. – 288 p.
3. Антонова Н. В. Проблема личностной идентичности в интерпретации современного психоанализа и когнитивной психологии / Н. В. Антонова // Вопр. психологии. – 1996. – № 1. – С. 131–143.
Antonova N. V. Problema lichnostnoy identichnosti v interpretatsii sovremennogo psikhoanaliza i kognitivnoy psikhologii [The problem of self-identity in contemporary psychoanalysis and cognitive psychology] / N. V. Antonova // Voprosy psikhologii. – 1996. – № 1. – P. 131–143.
4. Белинская Е. П. Конструирование идентификационных структур личности в ситуации неопределённости / Е. П. Белинская // Трансформация идентификационных структур в современной России / под ред. Т. Г. Стефаненко. – М. : [б. и.], 2001. – С. 30–53.
Belinskaya E. P. Konstruirovaniye identifikatsionnykh struktur lichnosti v situatsii neopredel'yonnosti [Construction of identifying personality structures in uncertainty] / E. P. Belinskaya // Transformatsiya identifikatsionnykh struktur v sovremennoy Rossii / pod red. T. G. Stefanenko. – М., 2001. – P. 30–53.
5. Гнатенко П. И. Идентичность: философский и психологический анализ / П. И. Гнатенко, В. И. Павленко. – Киев : [б. и.], 1999. – 466 с.
Gnatenko P. I. Identichnost: filosofskiy i psihologicheskiy analiz [Identity: philosophical and psychological analysis] / P. I. Gnatenko, V. I. Pavlenko. – К., 1999. – 466 p.
6. Иванова Н. Л. Социальная идентичность в различных социокультурных условиях / Н. Л. Иванова // Вопр. психологии. – 2004. – № 4. – С. 65–75.
Ivanova N. L. Socialnaya identichnost v razlichnykh sociokulturnykh usloviyakh [Social identity in different sociocultural conditions. The structure of social identity: problem of analysis] / N. L. Ivanova // Voprosy psikhologii. – 2004. – № 4. – P. 65–75.
7. Иванова Н. Л. Структура социальной идентичности: проблема анализа / Н. Л. Иванова // Психол. журн. – 2004. – Т. 25, № 1. – С. 52–60.
Ivanova N. L. Struktura socialnoy identichnosti: problema analiza [The structure of social identity: problem of analysis] / N. L. Ivanova // Psikhologicheskiy zhurnal. – 2004. – Т. 25, № 1. – P. 52–60.
8. Идентичность : хрестоматия / [сост. Л. Б. Шнейдер]. – М. : Изд-во Моск. психол.-соц. ин-та ; Воронеж : Изд-во НПО «МОДЭК», 2003. – 272 с.
Identichnost : khrestomatiya [Identity: anthology] / [sost. L. B. Shneyder]. – М. : Izd-vo Mosk. psikhol.-soc. in-ta ; Voronezh : Izd-vo NPO «MODEK», 2003. – 272 p.

9. Ічанська О. М. Становлення особистісної ідентичності в ранньому юнацькому віці: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія» / О. М. Ічанська. – К., 2002. – 19 с.
Ichanska O. M. Stanovlennya osobystisnoi' identychnosti v rannomu yunatskomu vitsi [Individual identity formation in early adolescence] : avtoref. dys. na zdobuttya nauk. stupenya kand. psykhol. nauk : spets. 19.00.07 «Pedagogichna ta vikova psyhologiya» / O. M. Ichanska. – K., 2002. – 19 p.
10. Качанов Ю. Л. Базовая метафора рефлексивного жизнеописания интеллигентов, предпринимателей и политиков: социальная идентичность и жизненные стратегии / Ю. Л. Качанов, Н. А. Шматко // О психологии ученого и педагога в современной России / под ред. Б. А. Сосновского. – М. : Мысль, 1996. – С. 102–109.
Kachanov Yu. L. Bazovaya metafora refleksivnogo zhizneopisaniya intelligentov, predprinimateley i politikov: sotsialnaya identichnost i zhiznennye strategii [Basic metaphor in reflexive biographies of intellectuals, businessmen and politicians: social identity and life strategies] / Yu. L. Kachanov, N. A. Shmatko // O psikhologii uchenogo i pedagoga v sovremennoj Rossii / pod red. B. A. Sosnovskogo. – M. : Mysl, 1996. – P. 102–109.
11. Коваліско Н. Соціальна ідентичність як чинник соціальної стратифікації / Н. Коваліско // Соціальна психологія : укр. наук. журн. – 2006. – № 4. – С. 94–106.
Kovalisko N. Soctialna identychnist yak chynnyk sotsialnoi' stratyfikatsii' [Social identity as a factor of social stratification] / N. Kovalisko // Sotsialna psykhologiya : ukraïnskyi naukovyj zhurnal. – 2006. – № 4. – P. 94–106.
12. Коростеліна К. В. Структура та динаміка соціальної ідентичності : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра психол. наук : спец. 19.00.05 «Соціальна психологія, психологія соціальної роботи» / К. В. Коростеліна. – К., 2003. – 27 с. : табл. – Бібліогр. : с. 17–18.
Korostelina K. V. Struktura ta dinamika socialnoi identychnosti [Structure and dynamics of social identity] : avtoref. dis. na zdobuttya nauk. stupenja d-ra psikhol. nauk : spec. 19.00.05 «Sotsialna psihologiya, psihologiya socialnoi roboty» / K. V. Korostelina. – K., 2003. – 27 s. : tabl. – Bibliogr. : p. 17–18.
13. Микляева А. В. Структура социальной идентичности личности: возрастная динамика / А. В. Микляева, П. В. Румянцева // Вестн. ТГПУ. – 2009. – Вып. 5 (83). – С. 129–132.
Miklyaeva A. V. Struktura socialnoy identychnosti lichnosti: vozrastnaya dinamika [Structure and dynamics of social identity] / A. V. Miklyaeva, P. V. Rummyantseva // Vestnik TGPU. – 2009. – Vyp. 5 (83). – P. 129–132.
14. Павленко В. Н. Представления о соотношении социальной и личностной идентичности в современной западной психологии / В. Н. Павленко // Вопр. психологии. – 2000. – № 1. – С. 135–141.
Pavlenko V. N. Predstavleniya o sootnoshenii socialnoy i lichnostnoy identychnosti v sovremennoj zapadnoj psihologii [Relationship between social and personal

- identities in contemporary western psychology] / V. N. Pavlenko // *Voprosy psikhologii*. – 2000. – № 1. – P. 135–141.
15. Пилат Н. І. Ідентичність особистості при зміні соціальної ситуації розвитку / Н. І. Пилат // *Психологічні проблеми суспільства епохи трансформації : матеріали Укр.-польськ. конф.* – Львів : [б. в.], 2003. – С. 63.
Pylat N. I. *Identychnist osobystosti pry zmini socialnoi sytuatsii rozvytku* [Identity of individual and social change] / N. I. Pylat // *Psykhologichni problemy suspilstva epokhy transformacii' : materialy ukrainsko-polskoi konferencii*. – Lviv, 2003. – P. 63.
16. Самошкина И. С. Территориальная идентичность как социально-психологический феномен / И. С. Самошкина // *Вопр. психологи.* – 2008. – № 4. – С. 99–107.
Samoshkina I. S. *Territorialnaya identichnost' kak sotsial'no-psikhologicheskii fenomen* [Territorial identity as a socio-psychological phenomenon] / I. S. Samoshkina // *Voprosy psikhologii*. – 2008. – № 4. – P. 99–107.
17. Социальная психология: хрестоматия : учеб. пособие [для студ. вузов] / сост. Е. П. Белинская, О. А. Тихомандрицкая. – М. : Аспект Пресс, 2003. – 475 с.
Sotsialnaya psyhologiya: khrestomatsya : uchebnoe posobie [dlya studentov vuzov] [Social psychology: anthology : textbook [for university students]] / sost. E. P. Belinskaya, O. A. Tikhomandritsaya. – M. : Aspekt Press, 2003. – 475 p.
18. Хабермас Ю. Понятие индивидуальности / Ю. Хабермас // *Вопр. философии.* – 1989. – № 2. – С. 35–40.
Khabermas Yu. *Ponyatie individual'nosti* [The notion of individuality] / Yu. Khabermas // *Voprosy filosofii*. – 1989. – № 2. – P. 35–40.
19. Хьелл Л. Теории личности / Л. Хьелл, Д. Зиглер. – СПб. : Питер, 2004. – 607 с.
Khell L. *Teorii lichnosti* [Personality theories] / L. Khell, D. Zigler. – SPb. : Piter, 2004. – 607 p.
20. Шефер Б. Социальная идентичность и групповое сознание / Б. Шефер, Б. Шредер // *Психол. журн.* – 1993. – № 1. – С. 15–29.
Shefer B. *Sotsialnaya identichnost i gruppovoe soznanie* [Social identity and group consciousness] / B Shefer, B. Shreder // *Psikhologicheskii zhurnal*. – 1993. – № 1. – P. 15–29.
21. Эриксон Э. Идентичность: юность и кризис / Э. Эриксон. – М. : Изд. группа «Прогресс», 1996. – 344 с. – (Б-ка зарубезж. психологии).
Erikson E. *Identichnost: yunost i krizis* [Identity: youth and crisis] / E. Erikson. – M. : Izd. grupa «Progress», 1996. – 344 p. – (B-ka zarubezhnoy psikhologii).
22. Ядов В. А. Социальные и социально-психологические механизмы формирования социальной идентичности личности / В. А. Ядов // *Мир России.* – 1995. – № 3–4. – С. 158–181.
Yadov V. A. *Sotsialnye i sotsialno-psikhologicheskie mekhanizmy formirovaniya sotsialnoy identichnosti lichnosti* [Social and socio-psychological ways of social identity formation] / V. A. Yadov // *Mir Rossii*. – 1995. – № 3–4. – P. 158–181.
23. Ядов В. А. Социальные и социально-психологические механизмы формирования идентичности личности // *Психология самосознания : хрестоматия* / ред. Д. Я. Райгородский. – Самара : [б. и.], 2007. – С. 589–602.

- Yadov V. A. Sotsial'nye i sotsial'no-psikhologicheskie mekhanizmy formirovaniya identichnosti lichnosti [Social and socio-psychological ways of identity formation] / V. A. Yadov // *Psikhologiya samosoznaniya : khrestomatiya* / red. D. Ya. Raygorodskiy. – Samara, 2007. – P. 589–602.
24. Integration of Social Identities in the Self: Toward a Cognitive-Developmental Model / C. E. Amiot, R. de la Sablonnière, D. J. Terry, J. R. Smith // *Pers. Soc. Psychol. Rev.* – 2007. – 11. – P. 364–390.
25. Doise W. Social representations in Personal Identity / W. Doise // *Social Identity: International Perspective* / [ed. by S. Worchel, J. F. Morales, D. Paez, J. Deschamps]. – Sage Publications, 1998. – P. 13–25.
26. Jaromowic M. Self-We-Others Schemata and Social Identifications / M. Jaromowic // *Social Identity: International perspective* / [ed. by S. Worchel, J. F. Morales, D. Paez, J. Deschamps]. – Sage Publications, 1998. – P. 44–52.
27. Moskovic S. Notes towards a description of Social Representation / S. Moskovic // *European Journal of Social Psychology.* – 1988. – Vol. 18, № 3. – P. 211–250.
28. Turner J. C. Self and collective: cognition and social context. *Personality and Social Psychology* / J. C. Turner, P. J. Oakes, S. A. Haslam // *Foreign psychology.* – 1994. – So 2, № 2 (4). – P. 8–17.
29. Tajfel H. The social identity theory of intergroup behavior / H. Tajfel, J. C. Turner // *Psychology of intergroup relations* / [ed. by S. Worchel, W. G. Austin]. – Chicago : Nelson-Hall, 1986. – P. 7–24.
30. Cinnirella M. Exploring temporal aspects of social identity: the concept of possible social identities / M. Cinnirella // *European Journal of Social Psychology.* – 1998. – № 28 (22). – March/April. – P. 227–248.

УДК 316.628:330.16

В. О. Васютинський
Received April 22, 2014;
Revised May 12, 2014;
Accepted May 19, 2014.

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ЗАСОБИ ПІДВИЩЕННЯ САМОЕФЕКТИВНОСТІ НОСІЇВ БІДНОСТІ ЯК СТИЛЮ ЖИТТЯ

У статті наведено результати дослідження соціально-психологічних засобів підвищення самоефективності носіїв бідності як стилю життя. Узагальнено описані А. Бандурою особливості самоефективності як переконання особи щодо її здатності керувати подіями, які впливають на її життя, віри в себе та власну